

از لا به لای کتابهای کتابخانه بدیع در بوته فراموشی

سید حسن فاطمی

بخش اول

یادآوری

۱. فهرست کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی (ره) در دو برنامه رایانه ای تهیه شده و هر کتاب دارای سه شماره است. برای این که مراجعه کنندگان بتوانند از هر دو برنامه استفاده کنند، شماره مسلسل کتابها را به عنوان «شماره کتاب» ذکر می کنیم. ۲. برخی شاهکارهای ادبی در چند کتاب نقل شده اند. برای پرهیز از تکرار، آنها را تنها از یک کتاب نقل کرده ایم. بنا بر این، تعداد متون ادبی برجسته، در بعضی کتابها، بیش از آن است که در این جا ذکر می شود.

۱. النهرية، محمد باقر خوانساری اصفهانی (م ۱۳۱۳ ق)، مقدمه از سید احمد روضاتی، اصفهان، ۱۳۳۷ ش، شماره کتاب: ۵۲۸۲۸.

در مقدمه سید احمد روضاتی، دو شاهکار ادبی نقل شده است:

الف) خطبة بی نقطه، به نقل از درر النظم فی رسم تحفة وتسلیم، محمد باقر خوانساری، ص ۱۲. آغاز:

«الحمد لله الملك المالك الم محمود، والواحد الصمد المصمود، اهل الحمد ومسدد العهود، واصل العدل ومحدد الحدود، حمداً هو مدد الاعوام والاحوال مسلسل ممدود، وعدد طلال

جاذبه در گفتار و نوشتار، از مقوله هایی است که نمی توان آن را نادیده گرفت. علم بدیع در این جهت پایه ریزی شده تا با به کار بستن آن بتوان توجه مخاطب را بیشتر جلب کرد و تأثیر بیشتری در او گذارد. از این رو، فنون بدیع در قرآن کریم و سخنان معصومان (ع) فراوان به کار رفته است.

بررسی آثار ادبی نشان می دهد که پیشینیان، بیش از امروز به این علم توجه داشتند و صناعات آن را به کار می بستند، لیکن در عصر حاضر، فنون این علم به ندرت به کار می رود، بلکه می توان بدیع را از دانشهای فراموش شده به حساب آورد.

بر آن شدیم آن قسم از آثار ادبی برجسته را، که شاهکار ادبی محسوب می شوند، از لا به لای کتابهای کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) گردآوری و معرفی کنیم؛ تا از یک سو، خوانندگان را با علم بدیع و آثار ادبی بیشتر آشنا سازیم، و از سوی دیگر، جایگاه و موقعیت این کتابخانه بیشتر روشن گردد. جست و جوی ما برای دستیابی به این شاهکارها محدود بود. مسلماً با بررسی بیشتر و پس از تکمیل فهرست کتابهای کتابخانه، می توان شاهکارهای ادبی فراوان دیگری را نیز شناسایی کرد.

الامطار و رمال الصحور معدود .

ب) دیباچه بی الف ، به نقل از درر النظیم فی رسم تحیه و تسلیم ، محمد باقر خوانساری ، ص ۱۳ . آغاز :

« فقد كنت عن قديم دهری ، عتيق عمری ، منذ
ميزت بين شر و خير ، وعرفت نفع نفسي من خير ،
لم يزل يحدثني فكريتي ، ويحرصني ملكتي ،
ويهجس في ضميري ، يمر بقلبي ، ويخيل في
روعي . »

۲ . ابداع البدائع ، محمد حسين شمس العلمای گرکانی ،
چاپ ۱۳۲۸ ق ، چاپ سنگی ، شماره کتاب : ۴۸۰۷۳ .

الف) عبارت زیر ، نثر منظوم است ؛ یعنی به هردو صورت
نظم و نثر قابل خواندن است . ص ۳۸۹ . آغاز :

« اصلحك الله وابقاك لقدكان من الواجب ان تأتينا
اليوم الى منزلنا الخالي لكي نحدث عهداً بك يا زين
الاخلا . فما مثلك من غير عهداً او غفل . »
عبارت فوق را به صورت نظم نیز می توان خواند :

اصلحك الله واب

قاك لقدكان من ال

واجب ان تأتينا ال

يوم الى منزلنا ال

ب) نثر منظوم ، شمس العلمای گرکانی ، ص ۳۹۰ . آغاز :

« معروض می دارد که هرچند قهرم با شما واز
ملاقات مهجورم ، از آن اوصاف محموده معهود
این نبوده ، لیکن البته شهرری همان قحط صفا و وفا
می پرورد ، حتی که بنیان عهد مهربانی شما را تزلزل
می دهد . »

عبارت فوق را به این صورت نیز می توان خواند :

معروض می دارد که هرچند قه

رم با شما واز ملاقات مه

جورم از آن اوصاف مح

موده معهود این نبوده

ج) شمس العلمای گرکانی ، در مسقط زیر ، کلمه پایانی
هربخش را در ابتدای بخش دیگر تکرار کرده است . ص ۱۳۰ .

هریک به شرح صدر

صدری به قدر وگاه

گه علو قدر

قدرش فزون ز ماه

ماه فلک شکوه

کوه وقار وجاه

جاهش برون ز عقل

عقلش مرید راه

راه خدای را

پیموده مستقیم

د) اگر حروف سیاه ، کنار یکدیگر قرار گیرند ، این روایت
به دست می آید : « صل من قطعك واعط من حرملك واعف
عمن ظلمك . » آغاز :

صلد سخت است و منون مرگ بود قط کتاب

عکوه اصل اعط ببخشای و عقاب است عذاب

منقصه عیب و حرج تنگی و مکفوف چه گور

وا شمه ماشطه و عفر دلیرید چه زور

عمر دان زندگی وهست نظافت پاکی

لم از بهر چه کی داغ و بلل نمناکی

ه) خطبه بی نقطه ، شمس العلمای گرکانی ، ص ۲۴۷ . آغاز :

« الحمد لله المسؤول عطاؤه ، المأمول آلاؤه ،

المكرم اسماؤه ، العاد احصاؤه ، الحامد المحمود ،

الاله الودود . »

و) از آیات زیر ، حرف الف حذف شده است . آغاز :

غمزه خونریز تو ریخت گرم خون چه غم

زنده کند دیگرم لعل سخنگوی تو

دیده همه دل کنم تو سوی من ننگری

دل همه دیده کنم من نگرم سوی تو

۳ . مناهج المعارف ، سید ابوالقاسم جعفر موسوی
خوانساری (م ۱۱۵۷ ق) ، مقدمه از سید احمد روضاتی ،
۱۳۵۱ ش ، شماره کتاب : ۱۸۵۸۶ .

در مقدمه کتاب ، تعدادی شاهکار ادبی نقل شده است :

الف) منظومه بی الف ، در مدح امیرالمؤمنین (ع) ، از
سید ابوالقاسم ریاضی خوانساری (م ۱۳۸۰ ق) ، ۵۳ بیت ، ص
۱۳۹ . آغاز :

نزد حیدر ، شیر حق ، یعنی علی
که ولی گردیده در نصّ جلی
هم نخستین مرد در گفت فصیح
بعد پیغمبر به وعظش چون مسیح

ب) منظومه بی الف ، در ردّ قائلین به وجوب عینی نماز
جمعه ، از سید محمود بن عبدالعظیم موسوی خوانساری ،
ص ۱۴۲ . آغاز :

بسملة صدرت قولی فنحمد
بحمد یفوق حمد من ظلّ یحمد
نصلّی نسلّم خیر رسل و مرسل
و فخر ذوی ترکیب و هو محمّد

ج) مرحوم سید جعفر خوانساری ، منظومه ای بی الف در
موضوع فقه و بعضی مباحث دیگر سروده ، و مرحوم سید محمّد
حسن خوانساری ، برادر آیت الله سید احمد خوانساری ،
منظومه جدّش را در چهار بیت بی الف توصیف کرده است .
ص ۱۴۲ . آغاز :

حییی لو لم تصطر عند شدّة
علیک بخوض فی مقول کمنعم
و کن عند خوض فی وصیفی بصیره
بحق عظیم جدّ مکرم

۴ . در الاعلال ، محمّد دهکائی ، تألیف ۱۳۷۲ ق ، شماره
کتاب : ۹۱۰۴۱ .

این کتاب که به قواعد اعلال پرداخته است ، هیچ کدام از
حروف نقطه دار در آن به کار نرفته است . آغاز :

« الحمد لله المکور للصادر الاول والمسهل لمصادر
العلم والعمل ، محول الاحوال ومکسرهما ، مصور
العوالم ومصدرها ، مالک ملک السماء وما عداها
ومعلم علم الاسماء وما سواه ، مکمل صور ولد آدم
ومالک ملوک الدهر والعالم ، صبح حلاله وحرامه

وکمل کلامه واحکامه . »

۵ . اسس الاصول ، جمال الدین محمّد شریف کرمانی (م
۱۳۵۱ ق) ، ۱۳۱۹ ق ، چاپ سنگی ، شماره کتاب :
۱۷۳۹۹۰ .

الف) مباحث اصولی ، بدون نقطه نگاشته شده است .
آغاز :

« اول الکلام اسمه الملك العالم العلام ، احمده
حمدّ حمد ، امدحه مدح مدح ، الحمد له علی
الحمد له ، والمدح له علی المدح له ، حمداً
لاحصر له ولا حد ، ولا مد له ولا عد ، مدحاً عدد
الرمل والحصا ، لا امد له ولا احصا هو الله الواحد
الاحد . »

ب) خطبه حسديه (بی نقطه) ، شریف کرمانی ، ص
۲۴۸ . آغاز :

« الحمد لله معلّم السماء ، ومعلّم الاسماء ، والسلام
علی اوّل طلع طلع ، وعلی اسرار العوالم اطلع ، وعلی
صهره محطّ رحاله ، ومحلّ سرور حاله وعلی اولاده
ما دوّر السماء ، وکرّر المساء . »

ج) خطبه اثنی عشریه^۳ (بی نقطه و بی الف) ، شریف
کرمانی ، ص ۲۵۰ . آغاز :

« حمده وردّ و ردّ وردّ کلّ ورد مطهر ، و مدحه
و زدّ و ردّ و ردّ کلّ و زدّ معطر ، حمده مُسکّر ،
وسکّر سکر سکر محمود ، و مدحه رُوح روح روح
ممدود ، هو ممدوح وحده و حده حمد کلّ له
کله . »

د) خطبه منقوشیه (حذف حروف بی نقطه) ، شریف
کرمانی ، ص ۲۵۲ . آغاز :

« تَشَبُّثٌ بیقین ینتج نتیجه تُتقن ، ثَبَّتْ خشیه یتب تب
قن ، ذنب ذنب تب فخبّت ، خذ ذنب تقنیت فقتت ،

۱. ۷۹۴۲.

۲. ۸۹۱۰۳.

۳. علّت نامگذاری خطبه به « اثنی عشریه » این است که نویسنده تنها از
دوازده حرف استفاده کرده است .

جَنْبَ جَنْبِ قَبْضِ فَيْضِ يُنْفَقُ ، بَعْضُ بَعْضٍ شَفِيقُ
تَشْفِقُ . »

(ه) خطبه معکوسیّه (هربند را می توان از انتها نیز خواند) ،
شریف کرمانی ، ص ۲۵۳ . آغاز :

«سبحان ربِّ حَلَمٍ و ملح بَرِّنا حُبِسَ ، سَكَنَ ان رمانا
وَانْ امرنا نُكْسَ ، غَفَّرَ لمحمود و محمِّلَ رَفَعَ ، عَمَلِ
مالِك و فرحاً رُوْدَ دور احرف و کلام لمع ، انما شاع
و ربح رهط طهر و حبر و عاش امناً ، انصح ابدأ و سَوَّ
ادباً حصناً . »

(و) خطبه موشح ، شریف کرمانی ، ص ۲۵۴ .

در این خطبه صناعت توشیح به کار رفته است . به این
صورت که سطرهای افقی ، متن خطبه است ، و اگر حرفهای اول
و حرفهای آخر و حرفهایی که در وسط سطرها - که با خط
عمودی جدا شده اند - به صورت عمودی خوانده شوند ،
هرستون ، متنی جداگانه ، در موضوعی خاص است : کلام ،
فقه ، منطق ، نحو و صرف .

۶ . تاریخ قم ، محمد حسین ناصر الشریعه ، قم ، چاپ
حکمت ، ص ۸۱ ، شماره کتاب : ۱۸۹۹۴۰ .

تذهیب گنبد حضرت معصومه (ع) در سال ۱۲۱۸ ق پایان
یافت ، و میرزا محمد صادق ، متخلص به «ناطق» ، قصیده ای
در ۶۲ بیت در مدح حضرت معصومه (ع) ، توصیف گنبد
و ... سرود که عدد هرمصرع ، طبق حروف ابجد ، ۱۲۱۸
می شود .^۲ آغاز :

این قبه گلبنی است به زیور برآمده
یا پاک گوهری است پر از زیور آمده
این دوحه ای است کامده از جنت العلا
یا کوکی است که سعد منور آمده

۷ . طراز الخلة و شفاء الغلة ، شهاب الدین احمد بن یوسف
غرناطی (م ۷۷۹ ق) ، اسکندریه ، مؤسسه الثقافة الجامعة ،
شماره کتاب : ۱۵۲۱۳۶ .

الف) در بیتهای زیر ، صناعت تشریع به کار رفته است . به
این صورت که اگر قسمتی از هر بیت حذف گردد ، شعر را در

قالب وزنی دیگر می توان خواند . ص ۲۶۳ . آغاز :

من لی بانسة تنام لحاظها
من غیرنوم ، بل تَتِيه و تَفْتِن
قَالَتِ اَلَسْتُ تخاف حين تَزورني
سَرَاتِ قومی ، کَم تبوح و تُعَلِن

بیتهای فوق را به صورت زیر نیز می توان خواند :

من لی بانسة تنام
لحاظها من غیرنوم
قالت الست تخاف
حين تزورني سترات قومی

ب) در بیتهای زیر نیز صناعت تشریع به کار رفته است .
ص ۲۶۵ . آغاز :

یا قاصدين حمى العقیق و من به
لكم الهنا ، ان تم ذاك المقصد
ميلوا الى ذات النخيل و سلموا
وقفوا بنا ، حيث المواقف تحمد

بیتهای فوق را این گونه نیز می توان خواند :

یا قاصدين حمى العقیق
ق و من به لكم الهنا
ميلوا الى ذات النخيل
ل سلموا وقفوا بنا

ج) در بیتهای زیر ، نام سوره های قرآن ، به ترتیب ، به کار
رفته است . ۵۵ بیت ، ص ۴۷۵ . آغاز :

في كل فاتحة للقول معتبرة
حق الثناء على المبعوث بالبقرة
في آل عمران قدماً شاع مبعثه
نساء هم والرجال استوضحوا خبره

۸ . تصحيح التصحيف و تحرير التحريف ، صلاح الدين خليل
صفدى (۶۹۶-۷۶۴ ق) ، تحقيق : سيد شرقاوى ، قاهره ،
مكتبة الخانجى ، چاپ اول ، ۱۴۰۷ ق ، شماره کتاب :

۱۲۵۰۱۱، ۵۱۷۵۶، ۵۱۷۵۷، ۵۷۱۱۳، ۶۳۵۳۶، ۹۳۴۱۹ .

۲. این قصیده در اطراف صحن عتیق آستانه حضرت معصومه (ع) بر
روی کاشی نوشته شده است .

۱۴۵۶۸۶

(الف) در شعر زیر، صناعت تصحیف به کار رفته است. تصحیف آن است که در عبارت، دست کم دو لفظ به کار رود که شبیه یکدیگرند. ص ۲۲. آغاز:

سند سید حلیم حکیم فاضل فاضل مجید مجید
حازم جازم بصیر زانه رأیه السدید الشدید
امّه امّه رجاء رخاء ادرکت اذ زکت بقوّ تقود
مکرمات مکرمات بنت بیت علاء علاء بوجود وجود

(ب) نویسنده کتاب نیز در متن زیر صناعت تصحیف را به کار برده است. ص ۲۳. آغاز:

« خبرنا خبرنا الموتى الموفقى المسند المفيد المقيّد
المخبر المحبّر حديثاً جدّ بنا هزله هزله قلوبنا قلوبنا
ليت العنتى ليت العبق، حدّ حدث، مرّ بنا مرّنا
تحوّله نحوله. »

(ج) همچنین نویسنده در متن زیر، صناعت تصحیف و تحریف را به این صورت به کار برده که در ابتدا، الفاظ، دو به دو همانند هستند، و تفاوت تنها در نقطه و حرکات است. سپس سه به سه شبیه یکدیگرند تا این که به هشت کلمه می رسد. ص ۲۷. آغاز:

« جابر حائر، جاء برّ جابر، فسره فسره، جوده
جوده، زينة زنه، يغيب ويعيب، وعُدّ وعُدّ، جفّ
فخفّ، نصيب يصيب، برقه ترّقه، ريب رُبّ،
راح راج. »

۹. در النحور في مدائح الملك المنصور، صفی الدین حلّی، شماره کتاب: ۱۰۷۱۱۹.

صفی الدین حلّی، از جمله شاعران برجسته ای است که شاهکارهای ادبی فراوانی دارد که تعدادی از آنها، در این اثر گرد آمده است:

(الف) صفی الدین حلّی در سال هفتصد هجری، طبع نامه ای که برای سلطان وقت نگاشته، الفاضی در نظم و نثر به کار برده که دوبه دو شبیه یکدیگرند. ص ۴۹۱. آغاز:

« قبل قبل، یراک تراک، عبد عند، رخاک رجاک،
ابی ابی، سؤال سواک، امل امک، رجاء رخاء، فالغی

فالغی، جدّه جدّه، باعتایک باغیایک، شرفاً سرفاً،
لاذیک لادیک، مقدماً مقدماً. »

(ب) در قطعه زیر، یک کلمه منقوط، و کلمه ای دیگر غیر منقوط است، که صناعت خفاء نام دارد. ص ۴۰۷. آغاز:

الحرّ یجزی والکرام تثیب
واللوم یخزی والهام ینیب
والمال یغنی والممالک تنقزی
والمدح یبقی والکلام قشیب

(ج) در ابیات زیر، تنها از حروف بی نقطه استفاده شده است. ص ۴۰۵. آغاز:

کم ساهر حرّم لمس الوساد
وما اراه سؤلّه والممراد
ما سهر الواله معطّ له
وصلاً ولو داوم طول السهاد

(د) در ابیات زیر، تنها از حروف نقطه دار استفاده شده است. ص ۴۰۵. آغاز:

فتنت بظبی بغی خیبی
بجفن تفنن فی فتتی
تجنی فبت بجفن یفی
ض فخیّت ظنی فی یقظتی

(ه) هیچ کدام از حروف قطعه زیر، به یکدیگر متصل نمی شوند، مگر حرفی که آخر کلمه قرار گیرد. ص ۴۰۸. آغاز:

اذا زار داری زور و دود
اود و آورده ورد و دی
وان رام زادی ادا ورد
ادای اذاه رام وردی

(و) قطعه زیر موصل است؛ یعنی تمام حروف، به حرف بعد متصل می شوند، مگر حرف آخر کلمه. ص ۴۰۸. آغاز:

سل ملتفی عطفاً عسی یتعطف
فلقد قسا قلباً فما یتلطف
ظبی تحکم بی فسلط جفنه
سقمأ لجسمی بعضه لی متلف

(ز) در نامه زیر ، حروف نقطه دار به کار نرفته است .
ص ۴۸۸ . آغاز :

« ادام الله دولة الملك العادل العامل ، الاوحد
الكامل ، موئل الآمل ، ومآل الارامل ، مالک
ملوک الدول ، طامس اسماء الکرام الاول ، اسد
الآساد ، ومکمد الحساد ، ومورد الموارد الهمام
الاورع والاسد الادرع . »

(ح) چهار بیت زیر ، به صورت عمودی و افقی ، قابل
خواندن است . ص ۴۰۹ . آغاز :

ليت شعری	لك علم
من سقامی	يا شفائی
لك علم	من زفیری
و نحولی	و ضنائی
من سقامی	و نحولی
داونسی اذ	انت دائسی
يا شفائی	و ضنائی
انت دائسی	ودوائسی

(ط) در بیت زیر ، تمام حروف الفبا ، بدون تکرار ، به کار
رفته است . ص ۴۱۷ . آغاز :

فدغض لحظ کثف شخصه
مذ عجزت سرأ بنوطی

(ی) در بیت زیر نیز تمام حروف به کار رفته ، با این تفاوت
که تمام حروف ، در مصراع اول ، بی نقطه ، و در مصراع دوم ،
نقطه دار است . ص ۴۱۸ . آغاز :

اعطل و ذ ص ح سر کلامه
فثبت ظن غض خزي شج قد

(ک) مصراع اول هربیت ، منقوط ، و مصراع دوم ، بی نقطه
است . ص ۴۰۶ . آغاز :

شفني جفن غضيض غنج
لمهاه صدها دام و داما
فتتني بجين يقق
كهلال سعده صار دواما

(ل) يك بیت منقوط و بیت ديگر غير منقوط . ص ۴۰۷ .
آغاز :

بت بين ظبيتي
في فيض غيظ خيبيتي
للهاوها و صدها
او الماطال العدة

۱۰ . سواطع الالهام ، ابوالفيض فيضی ، چاپ اول ، هند ،
لكهنو ، ۱۳۰۶ ق ، چاپ سنگی ، رحلی ، شماره کتاب :
۱۸۴۵۴ .

(الف) تمام قرآن ، با حروف بی نقطه تفسیر شده است . ص
۲ . آغاز :

« الله لا اله الا هو ، لا اعلمه ماهو ، وما أدركه كما هو ،
احامد المحامد ومحامد الاحامد ، لله مُصعد لوامع
العلم وملهم سواطع الالهام ، مرصص اساس الكلم
ومؤسس محكم الكلام ، مُرسل الكلام سهماً
سهماً . »

(ب) سيّد عبدالرزاق ، خاتمه ای بی نقطه بر سواطع الالهام
نگاشته است . ص ۷۷۱ . آغاز :

« مصدر الكلام ، اسم الله الملك السلام ، ومطلع
الدعاء ، اللهم كامل الرحم ارحم الرحماء ، الحمد
لله المحمود أس دهره لكمال علوه ، الممدوح
سرمد له دوام سموه ، له الحمد حمد الرسل على ما
سمك السماء و سطح الرمكاء . »

(ج) ابوالحسن مودی محمد نیز خاتمه ای بی نقطه بر سواطع
الالهام نگاشته است . ص ۷۷۵ . آغاز :

« لا اله الا الله ، محمد رسول الله ، الحمد لله مطلع
سعود المّحمد ، ومدلك ذراد المحامد ، مدار ادوار
المّحمد ، ومحور دوائر مدح الحوامد ، مصعد الكلم
الظاهر ، والعمل الصالح ، ومركع الحادي والصاعد . »

۱۱ . المدائح النبوية ، سيّد هاشم خطيب ، بغداد ، دارالبیان ،

بیروت ، دارالتراث الاسلامی ، چاپ اول ، ۱۳۹۵ ق ، شماره کتاب : ۲۹۶۳۱ .

(الف) در قصیده زیر ، نام سوره های قرآن به کار رفته است ، که صناعت توریه نام دارد . ص ۱۳۴ . آغاز :

بحمد اله العرش استفتح القولا
وفي آية الكرسي أستمع الطولا
وفي آل عمران بدا ذكر احمد
نساء همو بالعقد قد أنعموا القولا

(ب) ابن جابر اندلسی (۶۹۸ - ۷۸۰ ق) در قصیده ای که در مدح پیامبر اکرم (ص) سروده ، از سوره های قرآن ، به ترتیب ، نام برده است . ص ۱۲۸ . آغاز :

فی کل فاتحة للقول معتبره
حق الثناء علی المبعوث بالبقره
فی آل عمران قدما شاع مبعثه
رجالهم والنساء استوضحوا خبره

(ج) ملا عثمان موصلی نیز این گونه قصیده ای دارد . ص ۱۳۹ . آغاز :

یارب ادعوك بالمختار من قدم
فاسمح بفاتحة الاحسان والكرم
آیات احمد لاحت فالألی صرفوا
عنها فهم بقر من جملة النعم

(د) کفعمی (۸۴۰ - ۹۰۵ ق) نیز قصیده ای به سان قصیده قبل دارد . ص ۱۴۲ . آغاز :

یا من له السبع المثانی تنزل
وخوا تم البقرة علیه انزل
فی آل عمران النساء لم یلد
ن نظیره اعیاد ذلك تفعل

(هـ) قلقشندی (۷۵۶ - ۸۲۱ ق) نیز نام سوره های قرآن را در قصیده ای به کار برده است ؛ با این تفاوت که نام سوره ها را از پایان به اول آورده است . ص ۱۳۲ . آغاز :

عَوَّذْتُ حَبِیْ بَرَبِّ النَّاسِ وَالْفَلَاقِ
المصطفی المجتبی الممدوح بالخلق
اخلاص من وجدی له والعذری قلنی
تَبَّتْ یَدَا عَاذِلٍ قَدْ جَاءَ بِالْمَلَقِ

(و) در خطبه زیر - که در مدح پیامبر اکرم (ص) است - نام سوره های قرآن به کار رفته است . ص ۱۵۲ . آغاز :

« اللهم صلّ علی سیدنا محمد الذی آتیته السبع
المثنائی وجعلتها فاتحة الكتاب وبنیت له الاحکام فی
البقرة وفضلته علی آل عمران واحللت له الکواعب
الاتراب ، ومددت له مائدة الانعام . »
(ز) در قصیده زیر نیز نام سوره های قرآن به کار رفته است .
ص ۱۳۰ . آغاز :

بسم الاله افتتاح الحمد و البقرة
مصلیاً بصلاة لم تنزل عطره
علی نبی له الرحمن ممدوح
فی آل عمران ایضاً و النساء ذکره

۱۲ . شذرات الذهب فی أخبار من ذهب ، ابوالفلاح عبدالحی (م ۱۰۸۹ ق) ، بیروت ، داراحیاء التراث العربی ، ج ۱ ، ص ۱۸۳ . شماره کتاب : ۱۲۷۵۴۸ .

واصل بن عطاء (۸۰ - ۱۳۱ ق) ، چون نمی توانست حرف را را تلفظ کند ، هیچ گاه در سخنانش این حرف را به کار نمی برد . نامه زیر را - که تقریباً در تمام کلمات آن حرف راء به کار رفته است - به او دادند تا بخواند :

« امر امیر الامراء الکرام ان یحفر بئر علی قارعة
الطریق فی شرب منها الصادر والوارد . »
واصل بن عطاء بی درنگ آن را این گونه خواند :

« حکم حاکم الحکام الفخام ان ینبش جبّ علی
جاذة الممشی فیسقی منه الصادی والغادی . »

۱۳ . نوادر المخطوطات ، عبدالسلام هارون ، مصر ، چاپ دوم ، ۱۳۹۲ ق ، شماره کتاب : ۱۳۰۲۳۰ .

(الف) واصل بن عطاء ، در خطبه زیر ، حرف راء را به کار نبرده است . ص ۱۳۴ . آغاز :

« الحمد لله القدیم بلاغایه ، والباقی بلانهایه ، الذی

علا فی دنوّه ، و دنا فی علوّه ، فلا یحویه زمان ،
ولا یحیط به مکان ، ولا یؤوده حفظ ما خلق ،
ولم یخلقه علی مثال سبق ، بل أنشأه ابتداءً ، و عدّله
اصطناعاً . »

ب) سورة براءت را به واصل بن عطاء دادند تا بخواند . وی
آغاز آن را (براءة من الله ورسوله الى الذين عاهدتم من
المشرکین فسیحوا فی الارض اربعة اشهر) بالبداهه این گونه
خواند :

« عهد من الله ونبیه الى الذین عاهدتم من الفاسقین فسیحوا
فی البسیطة هلالین هلالین . » (ص ۱۲۶) .

ج) حرف راء از آیات زیر نیز حذف شده است . پاورقی
ص ۱۲۶ . آغاز :

وشادن سألته عن اسمه
فقال لی باللغ عبث
بات یعاطینی سخامیة
وقال لی قد هجع الناث

۱۴ . العاقل الحالی والمرخص الغالی ، صفی الدین حلّی ،
تحقیق : حسین نصار ، بغداد ، دارالشؤون الثقافیة العامة ، چاپ
دوم ، ۱۹۹۰ م ، ص ۱۱۰ . شماره کتاب : ۱۷۵۰۰۷ .
کلماتی که در دو بیت زیر به کار رفته است ، به ترتیب
حروف الفبا آغاز شده اند :

أی بدرتم یقل جورک حصل خُسری
دَع ذاک رد زمن سَعْدی شِفا صدري
ضدّی طمع ظن عجزی غار فی قهری
کم لَجْ مذ نلت وصلک هات لا یدری

۱۵ . قاعدة حمل الشیء علی الصحیح ، جمال الدین شریف
کرمانی (م ۱۳۵۱ ق) ، چاپ سنگی ، تألیف ۱۳۲۰ ق ، ص
۱۴۹ . شماره کتاب : ۵۱۶۳۳ .

این رساله فقهی ، تماماً بدون نقطه تدوین شده است .
آغاز :

« احلّل الکلام ، لاداء اسم الله الملك العلام ، احمد
محمود اکرم مداد العلماء ، علی دماء السعداء ،

مالوها کُل رهط و الهه ، مولی الوری و الهه ، حمداً
علا علی السماء ، وملاً ملاً الاعلی ، وحمی حامده
و اعدّله ما عدّله و سواه . »

۱۶ . مناقب آل ابی طالب ، محمد بن علی بن شهر آشوب (م
۵۸۸ ق) ، بیروت ، دارالاضواء ، ج ۲ ، ص ۵۸ . شماره کتاب :
۱۷۰۰۰۲ .

الف) خطبه ای بی نقطه از حضرت علی (ع) نقل شده ، که
تنها آغاز آن باقی مانده است . آغاز :

« الحمد لله اهل الحمد ومأواه ، وله اوکد الحمد
و احلاه ، و اسرع الحمد و اسراه ، و اظهر الحمد
و اسماء ، و اکرم الحمد و اولاه . »

ب) نامه ای که امام علی (ع) به معاویه نگاشته است ،
کلمات آن ، دو به دو ، شبیه یکدیگرند ، که صناعت تصحیف
نام دارد .

« غَرَّكَ عَزَّكَ ، فصار قصار ، ذلک ذلک ، فاختش
فاجش ، فعلیک فعلک ، تُهدا بهذا . »

۱۷ . لغت نامه دهخدا ، تهران ، دانشگاه تهران ، ۱۳۳۹ ش ،
شماره کتاب : ۴۸۷۲۸ .

ذیل واژه « قلب » ، پنج بیت نقل شده ، که می توان آنها را از
پایان آخرین مصراع به طرف مصراع اول خواند :

آرام برای حور دارم یارا
زین شوخ مراد ما دمی مرگ روا
امشب می وکنجی وهمه شب همره
خوش ناز منی بلا مجو مرگ مرا
آیم بر حرب زوار ای مه ناخوش
شو خانه میا روز بر حرب میا
آرم کرم وجمال بینم زان شوخ
هرمه بشیم هیچ نگویم به شما
آور که می مدام دارم خوش نیز
آرای مراد روح یارب مارا

و) حریری، در قصیده‌ای پنجاه بیتی، در هر دو بیت، لفظی را تکرار کرده، لیکن در معنایی جداگانه. ص ۲۱۴. آغاز:

عرج - لك الخير - صدور الركاب
على رُبى كنَّ مغانى الرباب
وقف بها وقْفَةً مستعبر
يسح فيها الدمع سح الرباب^۲

در این کتاب، شاهکارهای ادبی دیگری نیز درج شده است، اما چون آن شاهکارها را از کتابهای دیگر می‌آوریم، از نقل آنها در این جا صرف نظر کردیم.

۱۹. الخزائن، ملا احمد نراقی، تحقیق: حسن حسن‌زاده آملی و علی اکبر غفاری، تهران، کتابفروشی علمیه اسلامی، شماره کتاب: ۸۸۰۷۰.

الف) صفی الدین حلّی، در قطعه زیر، تنها اسمهای مصغّر را به کار برده است. ص ۱۴۳. آغاز:

نُقِيطُ فِی مُسِیکَ فِی وُرَید
خوِیلَکَ ام وشیَم فِی خَدِید
وَذِیَاکَ اللوِیمَ فِی الضَحِیَا
وَجِهیَکَ ام قَمِیرَ فِی سَعِید

ب) ابن حَجّت نیز در قصیده‌ای، تنها از اسمهای مصغّر استفاده کرده است. ص ۱۴۴. آغاز:

طَریحی من لیلیات الهُجیر
مَقِیرِیح الجفین من السَهِیر
نَویری فِی الخَدِید کوی قلیبی
فَصَحّت من الحریق یا نویری

ج) هنگام خواندن دو بیت زیر، زبان حرکت نمی‌کند. ص ۳۳۱. آغاز:

۱۸. التکریر بین المثیر والتأثیر، عزالدین علی سید، بیروت، المزروع بنایه الايمان، چاپ اول، شماره کتاب: ۱۴۷۱۳۶.

الف) ابو عبد الله بن جنان، حرف عین را در تمام کلمات ابیات زیر به کار برده است. ص ۵۵. آغاز:

یا ظاعناً عنا ظعنّت بعصمة
ورجعت معتمداً بعز صاعد
عرج علی ربع العلاء معرساً
بمعان عزّ المعتزى للعباد

ب) تکرار حرف عین. ص ۵۵. آغاز:

« فألمعيتك تدعوك للاسعاف، ومعالاتك
تعطتك على الضعاف، فعلامه عمان، وشاعر
النعمان، والساعدي و اسجاعة، والعبادي
و امتاعه، والاصمعي و سماعه، يعجزون عن تنويع
بديعك . »

ج) تکرار حرف عین. ص ۵۶. آغاز:

« وعنك يارافع أعلام المعالي، والمدافع لليراع عن
العوالی عبر الاعتبار واملاک اعید المستعار، فعبادان
وعمان، والعراق والنعمان، والصريع، والخليع،
والبدیع، والبعیث، والعقيلي، والعتابي والعتي . »

د) ابن جنان، علاوه بر این که در تمام کلمات حرف عین را به کار برده، همه بیتها را نیز به عین ختم کرده است. ص ۵۷. آغاز:

اتعبنى عمیدی عمد عین
وعین العذر تعرفه کعین
وعهدی عهد معتقد علیم
بمعتز اعترائک فی رعین

ه) ابن اصبغ برای بیان ۶۲ معنی برای «عجوز»، این واژه را در ۲۸ بیت، ۶۲ بار تکرار کرده، و هربار در معنی خاصی به کار رفته است. ص ۲۱۲. آغاز:

ألا تُب من معاطاة العجوز
ونهنه عن مواطاة العجوز
ولا ترکب عجوزاً فی عجوز
ولا زرع ولا تک بالعجوز^۱

۱. «عجوز» در این دو بیت به ترتیب در این معانی به کار رفته است: خمر، پیرزن، اسب تاتاری که برای تولید نسل است، جنگ، ناتوان.
۲. «رباب» در بیت نخست، نام محبوبه، و در بیت دوم، به معنای ابر سفید است.
۳. ۹۳۵۶۷، ۱۱۵۳۵۲، ۷۶۲۰۲، ۶۸۲۲۷، ۲۲۷۲۷، ۲۱۲۲۸.

موی مه ما به بوی ما بویا به
بی او مویم موی وی ام مأوا به
ماییم ومهی آن مه ما با ما به
ما با مه ما و مه ما با ما به

(د) ملا احمد نراقی، الفاظ فارسی را، به اسلوب عربی، به نظم کشیده است، که صناعت تعریب نام دارد. ص ۳۳۳. آغاز:

خیزوا الی الخرابات یا ایها الهمادم
لاتشنوا النصیحة من هذه المرادم
عالج جراحة الدل من دستک النکارین
فی زخم ذلك الدل لاتنفع المراهم^۱

(ه) در دو بیت زیر نیز صناعت تعریب به کار رفته است. ص ۳۳۱:

الأشتر گاڈر الی الراہات
لا یترس من فتادن الجاہات
قد کزّذ خونا دل همراہات
من نالته گاہ سحرگاہات^۲

۲۰. القطرة من بحار مناقب النبی والعترة، سید احمد موسوی مستنبط، نجف، ۱۳۷۸ ق، ج ۲. شماره کتاب: ۱۳۳۸۹۲. ۳. الف) خطبه ای بی الف از امام علی (ع)، ص ۱۷۶. آغاز:

« حمدت من عظمت منته، وسبغت نعمته، وسبقت رحمته غضبه، وتمت کلمته، و نفذت مشیئته، و بلغت قضیته، حمدته حمد مقر بربریته، متصل من خطیئته، متفرد بتوحیده، مؤمل منه مغفرة تنجیه . »

ب) خطبه ای بی نقطه از امام علی (ع)، ص ۱۷۹. آغاز:

« الحمد لله الملك المحمود، المالك الودود، مصور کل مولود، و مال کل مطرود، ساطح المسهاد، و موطل الاطواد، و مرسل الامطار، و مسهل الاوطار، عالم الاسرار و مدرکها، و مدمر الاملاک و مهلکها، و مکور الدهور و مکزرها . »

۱. خیزوا: برخیزید. لاتشنوا: نشنوید. مرادم: جمع مردم.
۲. گاڈر: اسم فاعل به معنای گذرکننده. راهات: جمع راه. کزّذ: کزد.
۳. ۳۰۳۲۰، ۱۳۰۳۹.